

Б Л О К І
МАТЕРІАЛИ НАУКОВОГО СЕМІНАРУ
«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ,
ПРАВОТВОРЕННЯ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ»

Фоменко Андрій Євгенович
ректор Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук,
член-кореспондент Академії наук
вищої освіти України,
Заслужений юрист України,
полковник поліції

ІДЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

Важливим завданням сучасної юридичної науки є виявлення та дослідження державно-правових закономірностей. Однією з таких є необхідний зв'язок, що існує між концепціями природного права та природних прав людини як системою ідей і Загальною декларацією прав людини – міжнародним документом, в якому у вигляді сукупності нормативно-правових приписів як прояву консенсусного волевиявлення держав – членів Організації Об'єднаних Націй відображено ідеї представників цих теорій.

Загальна декларація прав людини як унікальний феномен правової дійсності постійно перебуває у центрі уваги наукового загалу. Предметом наукових пошуків є питання історії розробки цього документа, змісту вміщених у ньому нормативно-правових приписів, його значення для поступального прогресивного розвитку людської цивілізації та ін. Водночас малодослідженими залишаються питання, пов'язані з ідеологічним підґрунтям цього джерела права.

Ідеологічним підґрунтям Загальної декларації прав людини стали концепції природного права та природних прав людини, положення яких були обґрунтовані відомими мислителями минулого, як-от Платон, Аристотель, Цицерон, Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо та ін.

Ідея природного права – *ius natural* – є творінням різних авторів не однієї епохи розвитку людства. Вона, так само як і філософська ідея «закону природи», належить до системи концептуальних джерел поняття людських прав. Власне відтоді, як ідея «закону природи» переросла в ідею природного права (*natural law*), виникає саме поняття природних прав (*natural rights*) [1, с. 59]. Своїм початком ідея «закону природи» сягає часів античних мислителів. Зокрема, Платон у своїх роздумах вживав термін «закон», сутність якого вбачав у «верховенстві найкращого начала», яким вважав «владу божественного і розумного начала». В Аристотеля «закон – це панування порядку на засадах справедливості» [2]. Цицерон наголошував, що право випливає з природи і безумовно виникло з природи [3, с. 23–39].

Наступним етапом розвитку вищезазначеної ідеї є вчення мислителів епохи Середньовіччя. Зокрема, Т. Гоббс обґрунтовує такі тези: 1) природа дала кожному одне право на все; 2) природа зробила людей рівними – як стосовно тілесних здібностей, так і стосовно розумових.

Заслугою Гоббса є обґрунтовані ним «закони природи». Суть першого основоположного такого закону відображена тезою: «Кожна людина зобов'язана прагнути миру і дотримуватися його». У прагненні цього людина «може вдаватися до будь-яких допоміжних засобів», навіть до «переваг війни». Відповідно до другого закону «людина, котра прагне миру (за умови коли цього прагнуть й інші), завдяки чому вона досягає мети збереження свого життя, повинна визнати за необхідне скласти своє право на всі речі (тобто позбавити себе свободи) і задовольнятися таким обсягом свободи проти інших людей, який би вона дозволила мати іншим людям проти себе». Третій закон: «Люди зобов'язані виконувати договори, які вони уклали». Загалом же всі «закони природи» філософ зводив до одного правила: «чини щодо інших те, чого ти хотів би, щоб інші чинили щодо тебе» [4, с. 124–141].

Природне право Т. Гоббс трактує як свободу людини вдаватися до будь-якої дії, що видається їй «найпридатнішим засобом» збереження «власного життя».

За Дж. Локком, станом природи, в якому первинно перебуває людина, управляє «закон природи». Таким законом є «Розум», який вимагає від усього людства такого: «Бувши рівними і незалежними серед усіх, ніхто немає права зашкодити життю, здоров'ю, свободі чи власності іншого». Цей закон (тобто розум) містить такий імператив: «кожен зобов'язаний зберігати себе, а також (наскільки це йому до снаги) зберігати решту людства». Ніхто не має права порушувати цей закон, бо, відступаючи від нього, порушник заявляє, що живе за іншими правилами, відмінними від «влади розуму та загальної справедливості», тобто від тих, які «є мірилом», що «їх встановив Бог» для оцінки вчинків людей і з метою забезпечення їхньої взаємної безпеки [1, с. 56; 5]. Загальним підсумком вчення Дж. Локка про природне походження людських прав є таке судження: «Людина, народившись із правами на абсолютну свободу та неконтрольованим використанням усіх прав і привілеїв Закону природи нарівні з будь-якою іншою людиною або багатьма людьми у світі, має природну владу оберігати свою власність, тобто своє життя, свободу та майно, від заподіяння шкоди чи зазіхань на неї з боку інших людей та судити і карати в разі порушення цього Закону іншими».

У сучасній правничій науці обґрунтовано наголошується, що «батьком» доктрини природного права є голландський юрист і філософ Г. Гроцій. Мислитель розмежовує природне право та волевстановлене право. Природне право, вважав вчений, – це веління здорового глузду, яким та чи інша дія, залежно від того, чи узгоджується вона із самою розумною природою чи суперечить їй, визнається або морально ганебною, або морально необхідною; а отже, таку дію або ж заборонено, або ж вона є велінням самого Бога – творця природи. За природою людина прагне зберегти саму себе і робить це беручи від природи все, що їй потрібно для цього [1, с. 65–67; 6, с. 39–51].

Ж.-Ж. Руссо висунув ідею про те, що людина полишає «природний стан» та увіходить до цивільного стану, у такий спосіб творячи політичну організацію (державу). Таке «цивільне об'єднання» мислитель називає найбільш добровільним з усіх актів, тому що «кожна людина» народжується вільною та володарем самої себе; «ніхто під жодним приводом і за жодних обставин не може підкорити іншу людину без її згоди»; «вирішити, що син раба народжується рабом – це все одно, що вирішити, що він народився не людиною» [7, с. 42–59]. Ж.-Ж. Руссо стверджував: «Зрікатися свободи – все одно, що зрікатися себе як людини»; це означає «відмовитися від прав роду людського і навіть від його обов'язків». Але така відмова, на його переконання, є «несумісною з природою людини»: «усунути всю свободу від волі людини» – означає «усунути всі моральні засади із вчинків людини».

Яскравий представник епохи Просвітництва, автор фундаментальної праці «Про дух законів» Ш.-Л. Монтеск'є, розкриваючи зміст поняття «закон», виходив із того, що: а) закон є виявом розуму; б) закон узагалі є людським розумом, оскільки він управляє всіма людьми на землі [1, с. 57].

Закони Ш.-Л. Монтеск'є тлумачить як зв'язок, що існує між первозданим розумом та іншими речами, і зв'язок між самими речами. Саме тому він вважав, що Всесвіт – це не хаос, бо в ньому існує «первозданий розум». За Ш.-Л. Монтеск'є, «творчим розумом» є Бог «як Творець і Хранитель Всесвіту». «Законами, на основі яких Бог створив усі речі, є ті закони, за допомогою яких Він усі створені ним речі охороняє. Бог діє відповідно до цих правил, бо Він їх знає; а знає Він їх тому, що Він їх створив. А створив Він їх тому, що вони відповідають його мудрості та силі» [8, с. 74–75].

Як стверджує Ш.-Л. Монтеск'є, важливим джерелом порядку у Всесвіті є наявність принципів справедливості, що передують людським суспільствам. Ці принципи застосовуються до всіх людей незалежно від усіх обставин, у яких вони перебувають [1, с. 57]. З-поміж усіх законів верховним Ш.-Л. Монтеск'є вважав безпеку людини. Безпека людей, на його думку, – це саме природна свобода людини, а «верховний закон» – це не що інше, як «закон природи».

Аналіз викладеного є підставою для таких висновків, що відображають діалектичний взаємозв'язок ідей, які у своїй сукупності складають концепції природного права і природних прав людини, та нормативно-правових приписів, відображених в Загальній декларації прав людини:

1) філософська ідея «розумної сутності людини» як першооснова концепції природного права знайшла своє відображення у ч. 2 ст. 1 Загальної декларації прав людини [9] у вигляді такого судження: «Вони (*їдеться про усіх людей – авт. А.Ф.*) наділені розумом і совістю і повинні діяти стосовно один одного у дусі братерства»;

2) ідеї Цицерона про поширення дії закону на всіх та невідчужуваність права людини на життя і на приватну власність знайшли своє закріплення в ст. 7 «Всі люди рівні перед законом...», ст. 3 «Кожна людина має право на життя...», ч. 2. ст. 17 Декларації «Ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна»;

3) обґрунтований Т. Гоббсом основоположний закон природи, згідно з яким кожна людина зобов'язана прагнути миру і дотримуватися його, відображений у Преамбулі у вигляді такої тези про загальний мир: «Визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав як основи свободи, справедливості та загального миру»;

4) обґрунтована Г. Гроцієм ідея про свободу і рівність як основоположні цінності спільноти; свободу (в її негативному та позитивному значеннях) та рівність, за якою всі мають однаковий засадничий моральний статус та всі однакові права, знайшла своє відображення у Преамбулі та ст. 1–5, ч. 2 ст. 16 аналізованого міжнародного документа;

5) постульована Ж.-Ж. Руссо ідея про те, що кожна людина народжується вільною та є володарем самої себе, знайшла своє закріплення у Преамбулі та ст. 1, 4, 5 Загальної декларації прав людини.

Список використаних джерел

1. Головатий С. Про людські права : лекції. Київ : Дух і Літера, 2016. 760 с.
2. Аристотель. Политика. Аристотель. Афинская полития. Москва : Мысль, 1997. 458 с.
3. Цицерон. Диалоги. О государстве; О законах / подгот. И. Н. Веселовский [и др.]. Москва : Ладомир : Наука, 1994. 223 с.
4. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / пер. з англ. Р. Димерець [та ін.]; наук. ред. Т. Польська. Київ : Дух і Літера, 2000. 600 с.
5. Локк Дж. Розвідка про людське розуміння : у 4-х кн. / пер. з англ. Н. Бордукова. Харків : Акта, 2002. Кн. 3: Про слова. Х арків : [б.в.], 2002. 248 с.
6. Гроций Г. О праве войны и мира: три книги, в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права / пер. А. Л. Саккетти. Москва : Ладомир, 1994. 868 с.
7. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре. Трактаты / пер. с фр. Москва : КАНОН-пресс, Кучково поле, 1998. 416 с.
8. Монтескье Ш.-Л. О духе законов / сост., пер. и коммент. А. В. Матешук. Москва : Мысль, 1999. 672 с.
9. Загальна декларація прав людини. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015

Наливайко Лариса Романівна

проректор Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,

Віце-президент Всеукраїнської громадської організації
«Асоціація українських правників»,

доктор юридичних наук, професор,
академік Академії наук вищої освіти України,
Заслужений юрист України

ПРАКТИКА ВПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Конституційна модернізація 2016 р. передбачала внесення змін до Основного закону України щодо правосуддя, а згодом прийняття Закону України «Про Конституційний Суд України» у новій редакції від 13 липня 2017 р. Окрім зміни структури Конституційного Суду (далі – Суду) та особливостей його функціонування, що, важливо відзначити, посилило незалежність цього органу (сюди можна віднести, наприклад, передачу функції звільнення судді Конституційного Суду виключно суддями цього органу та ін.), абсолютною новизною реформи стало довгоочікуване впровадження інституту конституційної скарги.

Інститут конституційної скарги вважається здобутком європейської демократії. Дискусія щодо запровадження конституційної скарги тривала в Україні довго, вивчалася зарубіжна практика особливостей її реалізації. Серед недоліків наводилася низька статистика ухвалених рішень (1–3 %) з конституційних скарг в інших країнах, складність у реалізації права на конституційну скаргу тощо, волночас беззаперечною перевагою введення конституційної скарги є можливість захистити свої права на абсолютно іншому рівні, звернувшись до Конституційного Суду, оскаржуючи те чи інше положення закону, відповідно до якого було прийняте рішення у справі судами системи судоустрою. Підтвердженням цього стала вже наявна практика та перші прийняті рішення щодо конституційних скарг, у тому числі на користь громадян та юридичних осіб приватного права.